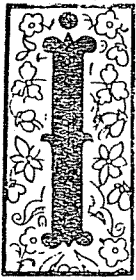

Çehresi değişen şehir

EKREM HAKKI
AYVERDİ

Istanbul'un bütün tepelerine birer alem gibi oturan camilerin, tuğ gönderleri misillü yükselen minarelerin, Topkapı Sarayının bulunmadığı bir İstanbulu tasavvur edebilir, havsalamıza sığdırabilir miyiz? İstanbul ancak onlarla benliğini buluyor; bir mânâ kazanıyor. Camilerimiz yapılmadan evvelki Kostantiniyeyi gözümüzde teccüm ettirmemiz pek mümkün değildir. Beldenin mavi gök üzerindeki çizgileri bize o kadar tabii görünür, o kadar tabiatın bir parçası gibi ruhumuza öyle işlemiştir ki, başka türlü bir İstanbul olmasına ihtimal vermeyiz.

Zaten onlar olmasaydı İstanbul yassı bir tümsek olup kalırdı. Öyle kalmıştır da. On dört asır toprağın isteklerine göz yumulmuştu. Halbuki bu şehir bütün cömertliğine sahipti. Şehir şehir yapan umumî görünüş, binlerce yıl zarfında beldemize temin edilememiştir. Ne garbi ne Şarkî Roma İmparatorlukları, ne Bizans; bu işi beceremedi.

Bu toprak müstakbel sahibini asırlarla bekledi, bulunca da he-

men "belde-i tayyibe" oluverdi. Zaten hadise, bugünün şaşkın terazisinin tartmak kabiliyetinde olmadığı, lahûti bir ses tarafından tebşir edilmemiş mi idi? Ne ki, onun icrakârı biz Osmanlı Türkü olduk: Kostantiniyeyi İstanbul yaptıktan başka, şehrin içi içe bir parçası olduğu halde hiç keşf edilmemiş bir kıta gibi yüz üstü bırakılan Boğaziçi'ni bulduk; yerden devşirip bir Boğaziçi Medeniyeti kurduk. İçinde ömür sürdürdümüz evimizin içinde bile zaruri bir değişikliği uzun zaman düşünür, taşınır da yapabiliriz. Türkler İstanbul'a girdikleri zaman bir buçuk asırdır üzerinde işleyip geliştirdikleri üsluba taban tabana zıt bir şehir buldular. Bir kere Kostantiniye'de ilim ve idare te'sisleri hemen hemen yoktu; bir köşede çok evvelden harab olmuş saray parçaları bulunuyordu. Mesken mıntıkaları sahillere üst üste yayılmıştı; ticaretgâhlar için de transit esas alınmış zaten iktisadî kudretten mahrum halkın iç pazarı perişan ve dağılmış bırakılmıştı. Bu kararsızlık ortasında Türkler şaşırmadılar; eski yerleşme tarzı ve mahalleri onları kayd altına sokmadı. O devirde unveten yani zor ile, alınan beldelere tatbik edilen ahvale

göre, bulduğu, alabildiği, mala temellük hakkını üç gün için kullanan gaziler, daha dördüncü günü bu şehri temizlemeye başladılar, demekte hâta yoktur. Ak Şemseddin Veli'nin Ok Meydanı Nutku ne ibretlerle doludur: çeriye "İngallah, cümlemiz mağfuruz; fakat gaza malını israf etmeyip İstanbul içinde hayrata sarfediniz." Emir'e, yani padişaha da "hemmen Mücahid fi sebillillah ol!". Buna karşı Fatih'in cevabı şahanedir: "Cihad-ı asgar bitti; şimdengeru cihad-ı ekberdir." Akılları durduran bir hak tecel-lisine mazhar olan koca şehri bir kaç gün evvel almış bulunan bir cihangirin şu mütevazî cevabına bir bakınız; cihad-ı ekber dediği zafer sarhoşluğunun zerresine kapılmadan, gurur muhlikesine düşmeden, eğlenceye, sefahate kendini terk etmeden mülk için çalışmaktı.

İSTE Fatih, gazilerin kanı kurumadan işe başlayıp üç asır boyunca dünyanın en büyük, en muhteşem, en güzel şehri olacak İstanbul'u bu karar ve azm ile kurdu. Fethi takip eden iki hafta içinde Bizansın o sapa yerlerdeki saraylarının binasına da, yerine de kıymet vermeden Bayezit tepesinin, boğaz içine hakim bir

mevkiine, şehrin orta yerine idare merkezi olan sarayı kurdurmakla ilk tohumu attı. Bu betül kararı vermiş oldu. O üç denizle kucak kucağa duran burnu intihapta on beş sene gecikilmesine karşı gösterilecek yeri on beş sene sonra terk edip daha uygun olan Topkapı Sarayını inşa ettirmesi, ilk kararının hatâlı olduğunu mu gösterir? Buna müsbet cevap verilemez. Çünkü ilk senelerde sarayın daha büyük olmasına muhakkak ki lüzum yoktu. Fakat 17 müstakil hükümet ve devlete egemenlikten sonra daha büyük bir merkeze ihtiyaç duyuldu. Bu tevsiada Bayezit müsaid değildi; daha genişletilse şehir ikiye bölünürdü. Ağaçlık, fundalık içindeki Saray burnunun değerini çacacak takdir etmekte Fatih Sultan Mehmed isabetlidir; özürlerin onbeş asır geriden başladığını unutmamalıdır; zira daha evvel bu yerlere sahip olanlar bu uzun müddet zarfında kör gibi, burayı görememişlerdir. Esasen Bayezit'in intihabı bile seleflerinin görüşlerine kat kat tefevvuk eder.

FATİH'in İstanbul'da ilk icraatından biri de islamların yedi asır evvel yaptıkları muhasaralarda şehit düşmüş Ensar ve Tabiinin kabirlerini tesbit etmek ve buralara birer meşhed yapmak olmuştur ki, bunların başında Eba Eyyüb-el-Ensari'nin makberesinin geldiğini bilmeyen yoktur denilebilir. Bu yolla İstanbul'un toprağının altına bile İslamlaştırılmış olduğunu zihinlerinde yerleştirdi. Yeni sakinler, şehitlerin ruhaniyyatını bir gül gibi koklayarak şehri mekân tuttular.

İstanbul'un ilk büyük camii Eyüb Sultan'ın türbesi önünde yapılmış, yakınında imaret, medrese hamam te'sis olunmuştu. Bunu o zamana kadar hiç bir yerde misli bulunayan pek ince düşünülmüş tepelerin kursuz bir şekilde oturtulmuş bir mimari topluluk, 26 metreli kubbeli büyük camii ile, 16 medrese, tabakhane, şifahane, imaret, kervansaray, kütüphane ve muvakkıthanededen mürekkep manzumesi takip etti. Ondan

otuz sene evvel Edirnedeki üç şerefeli Camide yapılan şadırvan, avlusu ve cami ölçülerindeki uygunluk, dolu ve boş satırların, pencereelin nisbeti, sütunlar, kapılar, mihrap ölçüleri silmelerin tertibi ve satırlara düştürdüğü gölgelerin kıvamı, tezyinattaki ağır başlılık ve vakar bu manzumede artık tam istikrarını bulmuştur. Bu manzumenin mimarisindeki sadelik içinde vekar ve haşmet Osmanlı klâsığının değişmez üslubu kaidesi olmuş, asırlarla devam etmiştir. Yalnız söylediklerimiz eski Fatih Camii için varid olup şimdiki bina 200 sene evvel zelzelede yıkılmış ve daha ufak bir kubbe ile yapılmıştır. Eskisinden yalnız şadırvan avlusu tak kapı ve mihrap yerinde kalmıştır.

Fatih manzumesiyle hemen aynı zamanda da Mahmut Paşa, Murad Paşa, Rum Mehmed Paşa, Davud Paşa, Atik Ali Paşa gibi her biri bir kıymet olan mimari topluluğu yapılmıştır.

Bu büyük eserlerin iklimine kadar, Ayasofya dahil olmak üzere, kiliseden tahvil edilmiş 17 camide namaz kılınmış, bir yandan da, acele bir tertibe baş vurularak çatılı camiler inşa edilmiştir. İstanbul'da yapılan ilk iki cami de bir esnafın, atar Hacı Halil'in eseridir. Bunlardan biri Un kapı'nda eski Beylik Değirmenin yanındaki Mescid olup el'an mevcûddur. İkinci Rüstem Peşe Camiinin yerinde idi. Gittikçe artan müsülman nüfusu, böyle çatılı camilerin birbirini takip etmesine âmil olmuştur. Fatih devri içinde yapılan 215 cami ve mescid-den dörtte üçü ahşap çatı ile örtülüdür. Çok sür'atli genişleyip büyümesi yüzünden, Edirne'de de bu çareye baş vurulmuştur. Bursa ve sair şehirlerde büyük ekseriyet kubbeli olanlardır.

İSTANBUL'da ehemmiyetli camilerin yanlarında umumiyetle birer de medreseleri bulunmaktadır. Medreselerin ilki, zeyrek camiinde Papas odaları denilen hücrelerde ve eski imaret camiinde kurulmuş, Ayasofya'nın şimal tarafına bir ikisi

yapılmıştır. Fatih'in 16 medresesinin inşasından sonra, yalnız Ayasofya bırakılmış, ihtiyaç kalmayan diğer ikisi kapatılmıştır. Fatih devrinde medrese adedi dörde balığ olmuştur. Fatih zamanında medreseler plân ve mimari itibariyle, en yüksek devir olduğu umumiyetle kabul edilen XVI. asrın binalarından farksızdır. Halbuki cami mimarisini yüz sene içinde daha tekemmül etmiş ve en yüksek seviyeye o zaman erişmişti.

Şehrin büyük ihtiyacı olan hamamlar da hemen yapılmaya başlanmıştır. Bizansdan kalma bir hamam bilinmemektedir. Fatih zamanında 32 umumî hamamın ismi tesbit olunabilmiştir. Hamam mimarisi de, medreseler de olduğu gibi, bu asır da en yüksek derecesini bulmuştur. Tahtakale, Mahmut Paşa ve şimdi mevcut olmayan Çukur hamam, en güzel, büyük, ferah binalardır. Sonradan da daha fazlası yapılmış değildir.

Fatih zamanında 12 kadar ticaret hanı ismi malûm ise de yalnız bir tanesi zamanımıza erişmiştir; o da Mahmud Paşa'nın Kürkçü Hanıdır. Çifte avlulu olan bu büyük binanın bir benzeri aynı zatın Bursa'da yaptırdığı Fidan hamıdır. Bunlar II. Sultan Bayezid'in muhteşem Bursa hanlarının tutumunda ve aynı büyüklüktedir. Yalnız bu sonunculara başka bir hava veren o tantanalı tak kapılar bunlarda bulunmaz. Bu da pahişah ve vezir mevkileri arasındaki fark nisbetindedir. Fatih'in İstanbul'a en büyük hediyelerinden biri, çarşı ve bedestenlerdir. İstanbul Fetholunbu; buraya Türk kavmi, Türk medeniyeti yerleşti. İlim, sanat, musiki, hat, tezhib ve hepsinden fazla mimari burada kol saldı. Fakat bunlar üç asır sonra, devranın met ve cezrine maruz kaldı; İnkılâblara, tahavvüllere uğrayıp seviyeleri çok düşmüştü. Çarşı ve bedestenler ise, XX. asra kadar aynı hayatıyet ile yaşadı, durdu. Zelzeleler ve yangınların tahribatına rağmen, halâ da kıymeti kaybolmuş denemez.

O zamanın nakil vasıtalarını

göz önüne alınca, çarşı yerinin intihabındaki isabet derhal anlaşılır. Bu gün 300 dükkan, 30 kadar han ve içindeki 1000 ticaretgâhile bu çarşı ve bedestenlerin, şark ve garp memleketlerinin birinde emsali ne görül-müştür; ne görülecek.

Çarşı haricinde balık pazarı, bahçe kapısı, demir kapı, Aya-sofya, Mahmud Paşa, Fatih'de Sultan pazarı, Sarayhanebaşı Fener, Balat vesaire gibi mev-kilerde Fatih'in vakfettikleriyle beraber 5000 kadar daha dük-kân vardır. Hepsini beraber onbin üstündedir. Fatih devrinde yüzünü aşmayan İstanbul nüfus-u için fazla görülecek bu mik-tar, padişahın ileride varacağı inkişaf mertebesini ilk günler-den hesaplayarak şehri kurdu-ğunu ispat etmektedir. İleriye bu kadar dükkan yetişmemiştir.

Bedestenler, büyük Bedesten, Sandal ve Galata olmak üzere üç tanedir. Edirne, Bursa ve sair şehirdekilerden daha büyüktür. Hepsinin etrafına dük-kânlar ve iç tüneller vardır. Söylemeye ne hacet, bunların kıymeti ise herkesçe bilinir.

İşte ,mâbedi ilim ocakları, ticaret ve sanat destgâhlarıyla İstanbul şehri böyle doğdu, dur-madan serpildi; Dünyanın mad-deten en güzel mânen en özlü, en kıvamlı beldesi oldu. Fakat Arslanların nâdanlar elinde ke-di gibi küçülmesi nevinden, düş-tü düştü; bu günkü yoluk, yü-münsüz halini buldu.

Şimdiye kadar kale içinden bahis açtık; bir de dışarıya ta-şan gümrak varoşları vardı. Da-ha ilk günlerde, bir sürücü man-dırasından ibaret Eyup gelişt-i ve şehirle arasındaki boş kırlar-da mahalleler teşekkül etti. Ye-dikule de Fatih devrinde te'sis olundu. Halicin karşı yakası, Hasköyün, Kasımpaşa'nın fun-dalıkları donandı; İskân minti-kaları meydana geldi. Galata'dan sonra şehir ileriye doğru yürüdü. Evvelce bomboş duran Tophane, Fındıklı, Beşiktaş, Or-taköy, Bebek, Rumeli Hisarı mamurelerle şenlendi. Fatih Rumeli Hisarını severdi. Oraya emeği geçmişti. Halil Paşa bur-cunda bir odada kaldığı söyle-nir. Boş zaman bulunca Bağa-

zın başka köylerinde, Anadolu Hisarında. Kanlıca'da gezintiler yapardı. Beykoz'da kendi ismi-ne tokat bahçesini yaptırdığı meşhûrdur.

Bu demektir ki boğazi keşfe-den Fatih'dir. O halde Boğaziçi medeniyeti denilen emsalsiz, nazirsiz oluşun mimarı olarak Ebul Feth'i bilmek lâzımdır.

FATİH devrindeki 215 camii 24 medresesi, 32 hamamı, 12 hanı, bedestenleri, çarşısı, yeni kurulmuş 200 mahallesiyile, yok-tan meydana gelen onbeş kadar mamûresiyle, Boğaziçi medeni-

yetiyle ve hepsini hüviyetiyle damgalayan zihniyet ve ince zevkiyle şehir böylece çehre de-ğiştirdi. Kostantiniye'den İs-tanbul'a döndü.

Bu gün bu muazzam vakaayı yalnız kâğıd üstünde bilmek mevkiindeyiz. Yani sadece dil ile ikrar ediyoruz. Fakat içimize işlemiş değildir. Henüz o zih-niyeti benimsememiş olduğumuz aşikârdır. Bu hâdise gönlümüz-de, müfekkirimizde yer tuttu-ğu, yani kalb ile de tasdik et-tiğimiz gün, ancak o gün İstan-bul tekrar ihtida edecektir.

Vedâ

*Yüce Rabbe bin senâ selâm Fahr-ı Cihân'a
Ümid, iman, cehd ile çıkıyoruz meydâna!..
Kur'an başta tâcımız; rehberimiz Habîb'dir,
Seninle "BÜYÜK FETİH" büznillah karîbdir!..
Esecektir dâima iman yüklü o yelin,
Kurutacak kökünü, her soysuzca emelin!..*

*İlim, irfan gücümüz, îmânımız, hazımız,
Senin ile dînecek her acımız, sızımız!
"Lâ taknatû!.." sırrını veren bize sen oldun,
Âlemlerin gönlüne, ümit olup sen doldun!..
Mâteminden sıyrılıp; şu gök-kubbe, şâfak,*

*Evet... bütûn insanlık, hep bahtiyar olacak!..
Nesillerden nesile, senin feyzin akacak,
Sineleri o Nur'un, tutuşturup yakacak!
Taşdığıın o mânâ; ne büyüktür ne büyük!
İrfânınla doyan kalp, sînesinde değil yük!
Târihler yeni baştan, yazılacak imanla,
Ürperecek her şuur, o verdiği iz'anla!..
Sâhibiyiz bu mülkün, dâvâ bizim dâvâmız,
Ülkemizde topyekûn; genç, ihtiyar, kadın, kız...
Nusratını bizlere, lûtfedecek Zül-Celâl,
Ebedîyyen bir daha, sönmiyecek bu Hilâl!..*

*Varlığın mülke neş'e, varlığınma semboldür,
Erecektir seninle, ölmezliğe her ömür!..
Dâim yansın meş'alen, pür-nûr olsun her sîne,
Artık sana elvedâ, ey ilâhî hazîne!..*

T. SITKI BALCI

(Konya Y. İslâm Ens. Son Sınıf Öğrencisi)